

tussen verschillende streken (huwelijksgoederenrecht, erfenisrecht) maar tevens tussen stad en platteland (zakenrecht, verbintenissen).

Ratione materiae wordt naast de materie die het voorwerp uitmaakt van ons huidig privaatrecht, tevens aandacht besteed aan enkele elementen van publiek recht, namelijk de standen, voogdijcontrole van de overheid, rol van de overheid bij uitvoering van verbintenissen, wetgeving op de dode hand, woekerbestrijding, enz. ...

De auteur dient zijn werk aan als een handboek ten behoeve van de vorsers, vooral deze van de lokale geschiedenis. Het is gebaseerd op meestal uitgegeven bronnenmateriaal. De rechtspraak wordt dus weinig gebruikt aangezien daar geen grondige studies over bestaan. De auteur heeft vooral interesse voor de evolutie van het gewoonterecht, zoals het door de eeuwen heen door de praktijks gestalte krijgt, al of niet beïnvloed door het kanoniek recht, het romeins recht en de wetgeving.

De opbouw van het werk volgt de geledingen van het Burgerlijk Wetboek: personen- en familierecht (deel I); zakenrecht (deel II); huwelijksgoederenrecht (deel III); erfrecht, zowel *ab intestat* als testamentair (deel IV); verbintenissen- en contractenrecht.

De opbouw van het werk is exemplarisch. Elk onderdeel van enige waarde is ingeleid door een oriënterende bibliografie. Op nagenoeg elke uiteenzetting volgt, duidelijk verscheiden in de bladspiegel, een woorduitleg, een verduidelijkende verklaring, een speciërende bibliografie, een grondiger discussie in verband met een of andere theorie. Elke gedachteenheid draagt een nummer: dit verhoogt de consulteerbaarheid van het werk. Hoewel aangeduid als een handboek is het werk diepgaand en laat het geen enkel aspect onbesproken. De erfopvolging *ab intestat* kan hier als duidelijk voorbeeld gelden: de eerste afdeling (A. 'Caractères généraux') oriënteert de lezer uitstekend: 1 'Complexité et diversité des règles du droit-successoral'; 2 'Les groupes de coutumes 'flamingant' et 'picard-wallon': l'apport de J. Yver'; 3 'Les théories de E. M. Meyers'; 4 'Les vues de R. Jacob'; 5 'Droit urbain et droit rural'; 6 'L'évolution du droit successoral'. Nooit heb ik betere uiteenzettingen gelezen, zowel naar analyse als naar synthese, van de bevindingen.

Een uitstekende index van plaats- en persoonsnamen, en een zakenindex maken het boek tot een handig naslagwerk. 14 kaarten brengen de uiterst gediversifieerde materie van het privaatrecht in beeld: hoe moeilijk het is, maar hoe verhelderend, blijkt uit de kaarten zelf. Een kaart van de Zuidelijke Nederlanden kan uitgeplooid naast de leestekst situerend helpen.

Een groot werk! Men kan stellen dat de rechtspraak als bron ontbreekt, dat de inleidende bibliografie in een paar gevallen grondiger had gekund, bijvoorbeeld het huwelijk (deel I, hfdst. VI). Maar wie het boek herleest en opnieuw consulteert wordt getroffen door de heldere, volledige en gestoffeerde uiteenzetting, die zó gefundeerd en definitief (!) is. Het boek is de neerslag van een hele carrière in dienst van de geschiedenis van het privaatrecht. Een groter afscheidscollege kon de rechtsgeschiedenis zich niet toewensen. Schreef Horatius niet: 'Monumentum exegi aere perennius'? Zo'n monument is dit werk ook!

D. Lambrecht

K. A. H. W. Leenders, *Verdwenen venen. Een onderzoek naar de ligging en exploitatie van thans verdwenen venen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad (1250-1750)* (Reeks landschapsstudies XIII, Historische uitgaven van het Gemeentekrediet van België LXXVIII; Brussel-Wageningen: Pudoc, 1989, 351 blz., f65,-, ISBN 90 220 0991 2).

Dat er eertijds in West-Brabant veen gelegen heeft, wordt door niemand ontkend. Over de uitbreidbaarheid van die voormalige veenbedekking en de betekenis van dat veen voor de

landschapsontwikkeling en bewoningsgeschiedenis van deze streek verschillen de meningen echter diepgaand. Leenders heeft daarom in deze studie een volledig beeld willen geven van de voormalige veenvoorkomens in een gebied dat is gelegen tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad. Voor deze 'grensoverschrijdende' studie heeft hij gebruik gemaakt van zowel historische, kartografische, bodemkundige als landschappelijke gegevens. Op al deze terreinen blijkt hij zich meesterlijk te kunnen bewegen. Zijn visie op het ontstaan van de venen in dit gebied, op de omstandigheden die hebben geleid tot het verdwijnen ervan en op de betekenis die deze venen hebben gehad voor de (pre)historische bewoning en de landschapsontwikkeling van West-Brabant is dan ook imponerend.

Het boek begint met een uiteenzetting over wat veen is, hoe het ontstaat en wat de betekenis is van de termen die in de bronnen worden gebruikt ter aanduiding van verschillende turf- en veensoorten. Bovendien worden de oude inhouds- en oppervlaktematen besproken. Zonder kennis daarvan is het niet mogelijk om een goed begrip te krijgen van de omvang en exploitatie van de voormalige veenvoorraden in het studiegebied. Vervolgens wordt de toegepaste werkwijze verduidelijkt aan de hand van een voorbeeldgebied: een veenmoeras op de grens tussen de gemeenten Zundert en Kalmthout. Aan de hand van de middeleeuwse en nieuwtijsde gegevens met betrekking tot de uitgifte van moerconcessies, de ontwatering en de afvoer van turf uit dit veengebied, kan een schatting worden gemaakt van de (minimale) omvang van het eertijds met veen bedekte gebied. Voor een deel van dit veengebied was nadere informatie beschikbaar in de vorm van een kaart uit 1652 en de verkoopprijzen die in dat jaar voor verschillende veenkavels werden betaald. Door deze gegevens te combineren met de informatie van een gedetailleerde bodemkaart was het mogelijk het profiel en de dikte van dit gedeelte van het voormalige veengebied te reconstrueren. Op grond daarvan kan een schatting worden gemaakt van de totale veenreserve op de grens van beide gemeenten. De jaarlijkse turfproductie uit dit gebied kan dan worden berekend door de totale veenreserve te delen door het aantal jaren dat de veenderij hier heeft geduurd.

Uit de behandeling van dit voorbeeldgebied blijkt dat er belangrijke veenmassa's gelegen hebben op plaatsen die daar nu op het eerste gezicht nauwelijks voor in aanmerking komen. Ten einde de volledige omvang van het eertijds met veen bedekte deel van het studiegebied te kunnen vaststellen, heeft Leenders een eigen rechetechneek ontwikkeld. Naast een bodemkundige en waterstaatskundige opsplitsing van het gebied, speelt daarbij de toepassing van een door hemzelf ontwikkeld model voor de bepaling van de hoogteligging van de bovenzijde van het veen een belangrijke rol. Hoofdstuk 4 beschrijft deze rechetechneek nader en vervolgens worden de conclusies met betrekking tot de omvang en verbreiding van het voormalige veenareaal getoetst aan het beeld dat in de literatuur en door archeologisch onderzoek van het studiegebied is gevormd.

Na op deze wijze een indruk te hebben gegeven van het totale gebied dat eertijds naar alle waarschijnlijkheid met veen bedekt is geweest, worden de historische gegevens besproken die betrekking hebben op de exploitatie en het verdwijnen van dit veenareaal. In het hoofdstuk over de opkomst en de neergang van de turfwinning wordt aandacht geschonken aan de aanleiding tot de grote ontginningsgolf in dit gebied, aan de herkomst van de moerkopers en aan de geleidelijke verschuiving in het zwaartepunt van de moeruitgiften. Bij de bespreking van de technische en organisatorische kanten van het veenbedrijf wordt de vorm van de turfhoofden in de uitvoerhavens besproken en uitgebreid ingegaan op het stelsel van turfvaarten dat aangelegd en onderhouden moest worden om de turf uit de venen en bij de afnemers te krijgen. Ook de techniek en de gereedschappen die bij de turfproductie werden gebruikt, worden hier besproken.

Ten einde aan te geven wat het economische belang is geweest van de turfwinning in het studiegebied, wordt eerst onderzocht wie er aan het veen verdiende. Daarbij wordt de gang van de turf uit de moer tot in het vuur gevolgd. Tevens geeft Leenders voor de periode 1200-1850 aan wat zijn inziens de betekenis van de turfwinning in zijn studiegebied is geweest in verhouding tot de produktie in andere veengebieden in de Nederlanden.

In een laatste hoofdstuk worden de landschappelijke gevolgen van vijf eeuwen veenexploitatie in het gebied behandeld. Op de hogere gronden bleef na het beëindigen van de turfwinning een woest en met heide overgroeid landschap achter. Incidenteel heeft men getracht deze woeste gronden te ontginnen, met name sedert het midden van de achttiende eeuw, maar definitief verdween de heide hier pas tijdens de ontginningsgolf in de eerste helft van de twintigste eeuw. In het lager deel van het studiegebied ging de exploitatie van het veengebied gepaard met een geleidelijke uitbreiding van de zeeïnvloed. De financiële aantrekkelijkheid van de zoutwinning heeft sommigen tegenover het opdringende zeewater weinig terughoudend gemaakt. Fraai is op een kaartje weergegeven hoe de invloed van het zoute water via de Zeeuwse en Zuidhollandse wateren is opgerukt.

Het boek is een voortreffelijk en overtuigend werkstuk geworden waarin met kennis van zaken en op originele wijze een lastige problematiek wordt behandeld. Terecht is deze studie dan ook door het Gemeentekrediet van België bekroond, en uitgegeven in de Historische uitgaven. Het boek is goed geïllustreerd, voor een belangrijk deel met duidelijke kaartjes van eigen hand. Ten behoeve van de hanteerbaarheid is het boek voorzien van uitgebreide indexen op persoons- en instellingsnamen, op topografische namen en op de behandelde onderwerpen. Daarnaast worden er lijsten gegeven van de afgedrukte tabellen, kaarten, afbeeldingen en grafieken.

G. J. Borger

Fr. J. Hermans, e a., ed., *Venlo's mozaïek. Hoofdstukken uit zeven eeuwen stadsgeschiedenis* (Werken uitgegeven door Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap XII; Maastricht: Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap, 1990, 388 blz., ISBN 90 71581 06 3).

De beoefening van de regionale geschiedenis in ons land heeft de laatste jaren een grote vlucht genomen, niet alleen in kwantitatieve, maar ook in kwalitatieve zin. Met name ook de provincie Limburg heeft bijzonder van deze ontwikkeling geprofiteerd. Diverse bundels van formaat zagen hier sedert het einde van de jaren zeventig het licht. Recentelijk werd de Limburgse historiografie weer verrijkt met een fraai verzorgde en goed gedocumenteerde bundel opstellen over aspecten uit de geschiedenis van de stad Venlo.

De redacteurs van het hier te bespreken boek, waaraan door vijftien auteurs werd meege- werkt, memoreren in hun inleiding dat een 'doorlopend' betoog over de geschiedenis van Venlo bij gebrek aan voorstudies nog niet mogelijk is. Een dergelijke stadsgeschiedenis blijft echter desideratum nummer één vormen. De redactie komt lof toe voor haar pogingen om de geselecteerde opstellen in hun eigen historische context te plaatsen. Daarmee krijgen deze artikelen als het ware het karakter van bouwstenen voor de nog te schrijven Venlose stadsgeschiedenis. De gepresenteerde stof is alvast van een grote diversiteit. Zij strekt zich uit van de late middeleeuwen tot aan de tweede wereldoorlog. Niet alleen de politieke en institutionele geschiedenis van Venlo komt aan bod, maar ook militaire, sociaal-economische, demografische, religieuze, culturele en topografische aspecten worden behandeld.

Met uitzondering van de bijdragen van Fr. J. Hermans over de middeleeuwse tolheffing in Venlo, die van St. Frankewitz over de relatie tussen Venlo en het ambt Krickenbeck op het einde